AUGUSTIN KRISTIĆ

# GRAĐANSKI ŽIVOT KREŠEVA

SARAJEVO 1939

TISKARA »BOSANSKA POŠTA«

AUGUSTIN KRISTIĆ

# GRAĐANSKI ŽIVOT KREŠEVA

Gđi Josipi i g.dr. Štefanu
na lijepu uspomenu
netrenoga pira
prikazuje
Aug. Kristić
svećenik

SARAJEVO 1939

TISKARA BOSANSKA POŠTA

Pretiskano iz »Jugoslavenskog Lista«

Mnogo toga pisano je o životu i običajima Bosne i Hercegovine. U većini se je to pisanje kretalo o muslimanskom dijelu našega naroda, pošto su oni — kao četiristoljetni nosioci turske vlasti — davali dominantni ton života naših »čaršija« i »kasaba«, a ujedno su bili i glavni pretstavnici trgovine i obrta.

Građani bosanskih i hercegovačkih kraljeva i plemenitaša imali su svoj gradski i građanski život, običaje i etiketu. Ovdje ne mislim na život i etiketu na našim dvorovima plemenitaša, koji su nešto u tome pogledu kopirali Bizant, a ponešto i zapadnu Evropu. Tu mislim na onaj gradski život bosanskoga građanina, koji je bio »slobodan čovjek«, a ti su bili: slobodnjaci sa nešto posjeda, trgovci, obrtnici i rudari. Oni su živili u onome dijelu gradova, kako ih dubrovački pisci nazivaju »Sotto«, tj. »pod-grad«, »ispod-grada« —

s l o b o d n o   t r g o v i š t e. To su ona: »Sotto - Visoko«, »Sotto - Bobovac«, »Sotto-Kreševo« itd. Utvrda ili »g r a d« pripadao je kralju ili plemenitašu sa njegovom svitom i vojskom, te je služio obrani zemlje. Građani su pako živili i svoj dnevni život odvijali uglavnom »ispod-grada«, te su samo u danima borbe i rata ulazili u »grad«: muškarci kao vojnici, a žene i djeca u skloništa (ako je grad bio velik, u protivnom selilo se je u sigurno zaleđe), a u »gradu« su bile žitnice — »hambari« i slagališta. U danima mira i rada »b o s a n s k i   k r s t j a n i n« imao je svoj vlastiti građanski život sa mnogo običaja i naročite »etikete« za razne zgode. — Taj život građana — »k r s t j a n a« vrlo je škrto spomenut po spisima ili spomenicama, tek je veći dio očuvan u   n a r o d n o j   p j e s m i.   vječnom odrazu našega čovjeka i njegova života; a najveći dio očuva naša konzervativna priroda, provedena dosljedno kroz narodni život t. zv. narodna tradicija ili predaja. Treba dobro promisliti i uočiti nauku prastare poslovice: »P l e t i   k o t a c,   k o   i   o t a c!« ili druge poslovice: »B o l j e   j e   d a   i   s e l o   p r o p a n e,   n e g o   u   s e l u   a d e t!«. Zato ova naša narodna tradicija jest vjeran izvor za narodni život, pošto su



»k r s t j a n s k i« gradovi bili daleko od stranih udara na njihov život i običaje. Time neću reći, da se jedan dio građanskoga života nije obogatio i utjecajima izvana kao: Dubrovnika, pa onda rudara Sasa, a kasnije je nadošla i orijetalna crta. Kršćani Bosne i Hercegovine potisnuti sa vlasti, preuzeli su je Turci; nosioci bogate privrede bili su muslimani, pak su se »kršćani« — a tu mislim uglavnom na katolike, jer su se pravoslavni kasnije u većem broju naseljavali po gradovima — morali stisnuti u svoja »getta«: Visokoga, Olova, Vareša, Srebrenice, Tuzle, Zvornika, Sutjeske, Fojnice, Kreševa, Dolca, Jajca, Livna, Majdana, Bihaća, Banja-Luke i drugih gradića i tu živiti svojim životom. I to živiti još konzervativnije i čuvati još ljubomornije svoj vlastiti način života, j e r   s v a k o   »o t s t u p a n j e«   n o s i l o   j e   b o j a z a n   —   i z g u b i t i   n a r o d n i   »j a«   i   ž i v o t!

Čuvanju građanskoga života katolika Bosne pridonijela je još jedna okolnost, a ta je grupisanje po vjerama, te donekle i po staležima, j e r   s u   i m a l i   p r i z n a t a   p r a v a. Tako su čuvali svoje »begovi«, »age« i muslimani kao zajednica; fratri i građani svoje, kao stalež i u sklopu katoličke zajednice; pravoslavni i po vjerskoj za-

jednici i po staležima (jedan dio obrtnika); jevreji kao vjerska zajednica i po udjelu u trgovini. Katolici-građani imali su još jednu posebnu prednost da su bili jedini i glavni pretstavnici u rudarskom i željeznom obrtu, te su kao takovi i ostali tokom otomanske uprave.

Turska okupacija raskopala je naše narodne i »gradove« i »ispod-gradove«, te su ostali mali ostatci naših građana na pojedinim točkama Bosne, polako životareći, ali i održavajući se! Zvornik, Olovo, Srebrenica, Majdan, Visoko, Dobor, Tuzla, izumriješe kao katolički gradovi još za turske okupacije, a Kreševo, Jajce, Fojnica, Vareš i Dolac življahu u teško vezanom »kraj s krajem«, te promicahu kroz povijest velikom, ali skupo plaćenom energijom.

Kreševo, zahvaljujući sreći svoga željeznoga obrta i rudarstva, sačuvalo je svoju građansku autonomnost i način života u najjačem stupnju. Grad i okolica imali su gotovo čistu katoličku cjelinu, a među gorama zabačen, bio je očuvan od raznih uticaja. Kako su Kreševljaci bili obrtnici preprodavaoci svoga željeznoga obrta i rudarskih proizvoda, to su kao »malo bolje« stojeći ili imućniji građani mogli i živiti i očuvati svoj građanski



način života i običaja. Treba ujedno znati, da je svaki »purger« svijeta ponosan na svoje «purgerske« osobine, te je tu i prirodna ambicija jedan »spiritus movens«, da očuva svoj način građanskoga šivota, pa to isto vrijedi još u punijoj mjeri za iskonski konzervativne Kreševljake. Zato naročito pišem građanski život Kreševa: jer je tu bio grad za vrijeme samostalnosti Bosne; ostao je kao takav za turske okupacije; čisto je katolički i hrvatski; i ti običaji i građanski život sa svojom etiketom provodili su se do »dana današnjega«!

## KREŠEVO

Samo mjesto nije ni u doba samostalnosti Bosne bilo neko naročito vojnički ili strateški priznato mjesto. Ono je i onda bilo jače privredno mjesto za rudarstvo i obrt. Kreševo je bilo sporedna rezidencija bosanskih kraljeva, ali je zato »Pod-Kreševo« bilo veliko trgovište za proizvode i razmjenu dobara, naročito sa jugom — Dubrovnikom i srednjom Dalmacijom, a posebno sa susjednom Hercegovinom. Kreševska tvrđa, kraljevski grad, stajao je na današnjem »Gradu« (odatle i ime: nomen — omen!) iza franjevačkog samostana; a »Pod-Kreševo« je

bilo u današnjem »Kreševskom Polju« između sela: Polje — Alagići — Komari — Mratinići i Paške. Mnogobrojna »mašeta«, »stećci«, koja su u većini odnijeta za gradnju kuća i kreševske crkve, svjedoče o negda bujnom i dobro stojećem trgovištu »Pod-Kreševa«.

Dubrovački službeni ljetopis spominje pred pad Bosne, kako kraljev stric Radivoj Kristić kupi »200 libara topovskoga baruta« za obranu grada. Ime istočnoga dijela Kreševskoga polja, potpomognuto predajom o velikoj crkvi, i danas nosi ime »Crkvenjak«.

Druga narodna predaja priča o borbi s Turcima za grad, koja je trajala dulje vremena. Turska okupacija porušila je tvrđavu, kao strateški nevažnu i daleko od granica svoga carstva; a »Pod-Kreševo je bilo razrušeno i zapaljeno, te se je rudar i kovač zavukao u brda da ubrzo otpočnu svojim radom. Da je to tako, svjedoči nam narodna predaja o najstarijoj kući u Kreševu »d a j e o d f e t a« (a vjerojatno i od prija), za koju kuću držim, da je prema svojem unutarnjem uređaju bila stan »r u d a r s k o g a e m i n a«. To napokon potvrđuju i turski državni dokumenti iz godine 1565, koji navode, da je od »s a r a f a L u k e u Kreševu ubrano 8.520 drama srebra« kao d r ž a v n a d a ć a.



To je pisani dokumenat i jedva je prošlo 100 godina iza turske okupacije — a to znači, da je Kreševo u svojoj današnjoj dolini ponovo oživilo kao rudarski i obrtnički centar gornje Bosne.

## NASELJA U KREŠEVU

T u r s k i r u d a r s k i z a k o n i k p r i z n a v a o j e z a t e č e n a p r a v a r u d a r a i o b r t n i k a, p a k s u n a š i K r e š e v l j a c i m o g l i n e š t o s l o b o d n i j e ž i v i t i, a s t i m u j e d n o i svoj z a s e b n i g r a đ a n s k i ž i v o t v o d i t i. Stanovništvo Kreševa i okolice ostalo je i pod turskom okupacijom katoličke vjeroispovjesti, te i danas nakon 500 godina ima malo muslimanskih kuća; Kreševo — jedva 20 kuća, Bjelovići — 2 kuće, Mratinići — 10 kuća, Crnići — 15 kuća, a selo Gunjani i Vidosavići — kao isključivo muslimanska sela — bliža su Tarčinu, nego Kreševu, a za muslimane Kreševa zna se, da su većinom doseljeni mnogo kasnije iza turske okupacije; Skopljaci i Fejzagići — iz Skoplja (Bugojna), Kamburi iz Bjelovića, Čizmići iz Dalmacije, čiji pradjed ili djed bio je »p o t u r č e n i k«. Dnevni život kao i stanbene kuće bile su potpuno odvojene: katoličke duž lijeve strane

Kreševčice, a muslimanske na desnu stranu riječice u predjelu zvanom »M u s l e m i n«. Poslovno su mnogo zajednički radili. Naseljeni Dubrovčani Nijemci ili su otselili ili su se potpuno pretopili u 100% Kreševljake. Istina, nailazi se na pojedinačna imena u 18 stoljeću, koji su doselili iz Ugarske — ali ti su malobrojni.

## ČARŠIJA I KASABA

Kreševo je bilo i »čaršija« i »kasaba«. Kasaba t. j. manji gradić sa sijelom političke uprave; a »čaršija« t. j. trgovište za prodaju i razmjenu produkata Mjesto je bilo jak konzumenat cerealija, a producent rudarskih i željeznih produkata, te mesarskih proizvoda. Politički upravnici turske uprave nazivali su se: »s e r d a r i«, »n a i b i«, k a d i j e«, »k a j m e k a n i« i »z a b i t i«. Stara kuća upravnika bila je u O l o v č i ć a u l i c i a kasnije je izgrađena u 18 stoljeću nova zgrada u sredini Kreševa, iza kako prodade obitelj Tomića zemljište za džamiju. Katolički dio Kreševa dijelio se je na »tri č e l a«: »Donje, Srednje i Gornje Čelo«, a turska ga uprava podijeli na 7 kvartova ili »m a h a l a« i 1 mahalu muslimana.



»Mahale« su se nazivale po starim i najjačim porodicama: Macina, Olovčića, Jarića-Kristića, Tomića, Zekića, Ćutuk i Kopića, a ta imena znamo oko godine 1800. Pretstavnike kvartova nazivali su »m a h a l - b a š a«, te su ujedno sačinjavali gradsko vijeće zv. »m e l đ u z« i lično su bili odgovorni za red i poredak svoje »m a h a l e«, kao i za ubiranje poreza. Kraj riječice bio je prostor zvani »J a l i j a« i tu bi se držali javni državni proglasi i obavljale javne kazne, te bi se tu odmjeravao porez: »glavarina i harač«. Kako se je porez davao u zakup, to se je događalo i zloupotreba, te Kreševljaci pričaju, kako se je djeci mjerila glava «gajtanom«, da se vidi jesu li dorasli, a pošto je bio »dukat od glave« bilo je računa da glava bude »uprav od mjere«! Jednom nasta i buna, te Kreševljaci htjedoše ubiti »haračlije«, nu ovi pobjegoše.

## POLICIJSKA SLUŽBA

Službu policije u Kreševu obavljali su redovito dva čovjeka službeno zvani »z a p t i j e«. Prvo doba okupacije bili su to muslimani, a od sredine 18. stoljeća, bijahu u toj službi i nekolicina katolika. Za jednoga se priča, da se je »naročito htio u službi i iska-

zati«, te je rođenoga brata »u h a p s i o« (u zatvor odveo) jer se je kući kasno sa sijela vraćao. »K a j m e k a n« dobro prozrevši namjeru, zatvorenoga pusti iz »hapsa«, ali i »z a p t i j u« otpusti iz službe primjetivši: »Kada Ti hapsiš za to rođenoga brata, a što ćeš učiniti sa onim, na koga si žedan« (tj. komu se hoćeš osvetiti)? Služba »zaptija« bijaše i kazne izvršavati: šibati, »t o b a t i« (po nogama udarati), u »falage« metati, t. j. noge vezati, u klade noge metati, lance ili teške »s i n d ž i r e« na ruke i noge stavljati. Svi ti zadatci »zaptija« ogadiše narodu službu »zaptija«, te zato i imamo poslovice-rugalice: »S t o j i k o z a p t i j a«, »t r a ž i k o z a p t i j a«, »p r i v i r u j e k o z a p t i j a«! Drugačije su u službi bili komotni — van samoga Kreševa nisu većega nadzora vodili; policijske prekršioce zakona, koje nisu uhvatili u Kreševu redovito su »raportirali«: »n i j e u č a r š i j i«! Na pijačni ili »pazarni« dan još su nadgledali »kutiju« i »k a n t a r«.

## POŽARNA SLUŽBA

Požar je bio stalni neprijatelj Kreševa. Sve su kovačnice bile od drveta, a kuće u gornjem dijelu grade isto od drvenoga materi-



jala. Zato u Kreševu i bijaše stalan oprez glede požara i bijahu ustaljeni neki tradicionalni propisi. Tako za većega vjetra kovačnice nisu radile; a u kućama na »o g n j i š t u« imala se je pod sač dobro vatra zapretati; svaka je kuća imala »l j e s t v e«, a gradska uprava dvoje vrlo visoke »l j e s t v e«, koje su visile na kući policijske zgrade; svi kovači t. j. kovačnice imale su t. zv. »k a n d ž e« (na dugu motku nataknuto željezo: na vrhu dulje sa oštricom za prolamati krov, a sa strane željeznu kvaku za vući gredu), koje su uvijek stajale »n a o č i m a« t. j. da ih se uvijek vidi i uzme! Muškarci su bili dužni aktivno gasiti požar, a žene i djeca nositi ili dodavati vodu. To »dodavanje vode« imalo je sistem »lanca«: od ruke do ruke dodavana je posuda sa vodom do mjesta požara, da se brže gasi i da ne nastane gužva kod nošenja vode. Hrabre i požrtvovne kod požara svak je častio — »š t i m a o«, a tko je skrivio hotimice požar, ne potrnuvši vatru za vrijeme vjetra, taj je bio javno »t o b a n« (po tabanima udaran).

Političkoj vlasti bili su na službu — »m a l b a š e« t. j. pretstavnici kvartova, za sela »k n e z o v i«, a svi oni služahu »z a č a s t« i redovito ih narod odabiraše. Druga tradicionalna ustanova bijahu »ć e f i l i« t. j. dva

jamca, a oni se uzimahu: ili da će se dužna svota isplatiti ili da će se obećano izvršiti. U protivnom »ćefili« su plaćali. Treća ustanova bijaše s u d d o b r i h l j u d i, a to se je ovako izražavalo: »z o v n u t ć e m o l j u d e«, i obično bi svaka stranka uzela po dva čovjeka, te bi se oni povukli na stranu i donijeli pravorijek, koji bi stranke imale kao presudu primiti. Tko bi se i »ljudima« protivio, taj je bio malo cijenjen, te zato i tu imamo one poslovice: »T k o n e s l u š a l j u d i, n e b o j i s e n i B o g a!« ili druge: »M a n i s e t i n j e g a, n e s l u š a l i o n l j u d i!« U taj sud dobrih ljudi uzimali su se uvijek ljudi priznati po poštenju, radu i domaćinstvu.

Posebna, naročito poštovana, ali ni kojim pisanim zakonom ne utvrđena vlast bio je »e s n a f« i »n a j s t a r i j i o d e s n a f a«. Kreševo je imalo tri grupe najjačih i najbrojnijih obrtnika: k o v a č i - d i m a č i, k o v a č i, t e r u d a r i i spadahu u tri »esnafa« — ceha; mesari, pekari-ekmekčije, krojači-terzije i abadžije, trgovci i drugi kao kujundžije-zlatari sačinjavahu zasebnu skupinu i imahu kao jedinstven »esnaf« u crkvi svoje dvije svijeće i svoju misu na stanovite dane. U zapisnicima Kreševskoga samostana imamo glede »esnafa« samo zapisane »e s n a f s k e



m i s e« i »e s n a f s k e s v i j e ć e«, pak jedino prema tome i nešto iz predaje možemo zaključiti na opstojanju »esnafa« i njihovu važnost za dnevni život.

»Esnaf«: k o v a č i-d i m a č i bijahu kovači »m a j d a n d ž i j e« zvani, a tu se ubrajahu majdanski kovač i dva pomoćnika, te »d i m a č« - t a l i o n i č a r s a 2 p o m a g a č a. »Esnaf«: »k o v a č i« pribrajahu sebi sve kovače konjskih ploča, konjskih čavala, »nalbate« — potkivače konja, »pokovci« — kovače kosa, rala, motika i oruđa, te »otucači« — obrtnike koji uljepšavaju konjske ploče.

»Esnaf« rudara ili »rupara« sačinjavaše sve vrste rudara. Rudari su radili po skupinama i to se zvaše »r u d a r s k a d r u ž i n a« sa starješinom na čelu. Svaka skupina imađaše svoje rudarske rovove i družina je kopala i vadila rudu od »tovara« (100 oka),

## ESNAFSKE SVIJEĆE

Do 1926 postojahu u Kreševskoj crkvi »esnafske svijeće« za svaki »esnaf« po 2 velike i teške svijeće, te stajahu u staroj crkvi s obje strane lađa od crkve tik velikoga oltara. Tu bijahu još dvije svijeće »esnafa trgovaca, kasapa, ekmekčija i terzija«, pak ih

tako u svemu bijaše 8 svijeća. Te su svijeće gorile kod svečanih blagdana, kao: Božića, Uskrsa, Velike Gospe, Sv. Katarine i t. d.; za vrijeme mise — službe Božije, koja se činjaše za onaj »esnaf«, tako prvi dan Božića bijahu sv. mise za tri »esnafa«, kroz tri dana Uskrsa i Duhova također; na Gospine svetkovine za rudare, na sv. Josipa i neke druge svece za »esnaf« trgovaca, kasapa i drugih. Od svakoga »esnafa« gorahu svijeće kod pokopa člana »esnafa«, jer se je mrtvac u Kreševu nosio crkvu i tu bi se pjevalo »opijelo«. Za održavanje tih svijeća brinula su se po dva člana istoga »esnafa« i za novčane prinose i za salivanje svijeća, a također su pobirali i novčane priloge za svoje službe Božije. I državna je vlast priznavala »esnafsku« tradiciju, tako je u pravnom sukobu dvaju istoimenih članova »esnafa« priznavalo se je t r a d i c i o n a l n o p r a v i l o u z u s a i l i p r e s u d a s a s l u š a n a o d »e s n a f - b a š e« — s t a r j e š i n e i l i p r i z n a t o g a m a j s t o r a t o g a z a n a t a.

## ESNAFSKI PIR

Sa jedne strane, u koliko nije turska vlast dala, da se obrtnici sami koriste svojim obrtom, te su većinom radili za muslimanske zakupce ili trgovce, dotle s druge strane imale su i obzira prama obrtnicima, da »z a n a t n e s t a n e« (prekine se ili zamre). Stari kovač Fojnice, Krističević pričao mi je, da su fojnički kovači imali »e s n a f s k i p i r« na Ime Isusovo — sedmi dan po Novoj Godini, te bi se svi kovači sabrali u najveću kuću jednoga kovača, a zajedno bi kupili piće, dok bi jelo poslala svaka kovačka kuća. Stari kovači Kreševa toga se ne sjećaju, da je to bilo u Kreševu. Jedino se sigurno zna, da su kovači slavili svetkovinu Imena Isusova i sv. Luciju, te su tada imali svoju »esnafsku misu«, ma da sv. Lucija nigda ne bijaše crkv. zapovijedani blagdan, kovači taj dan nisu »k o v a l i« — radili. Poznata je radinost kreševskih obrtnika, ali i volja za ugodnijim životom, te je Kreševo bilo poznato mjesto u potrošnji mesa, pšenice i graha, a od pića — rakije. Velika većina kovača radila je za svoj račun, jedino »majdandžije«, i »dimači« radili za račun vlasnika »majdana«. Rudari su također radili za svoj račun, a tako isto i »ž e g a r i« — ćumurdžije, koji su »kadili« — palili drveni ugljen.

## KREŠEVSKI »KRAMARI«

Posebna kasta radnika bijahu »k i r i d ž i j e« sa »kramarom« na čelu. Ti se vječno kretahu na putu: iz Kreševa noseći željeznu robu duž sve Bosne i Hercegovine, nešto u Srbiju, a iz Posavine vraćahu žito, iz Hercegovine sol i duhan. »Kramar« je sastavljao putujuću družinu: konje i kiridžije; preuzimao jamstvo za robu, plaćao »hanove i konake«, isporučivao robu, tražio nove tovare za natrag, a on je isplaćivao i »kiridžije«. »Tarifa« je bila priznata: posebno za tovar tamo do mjesta prodaje robe, a posebno povoljna, ako se svi konji tovare i natrag sa punim tovarom. »Tovar« je bio uglavljena jedinica od 100 oka, ali tovar za konja je redovito prelazio do 150 oka.

## HANOVI I KRČME

Trgovine otvarahu katolici Kreševa od polovice 18 stoljeća, a mesari bijahu isključivo katolici sa vrlo velikim prometom mesa, loja za svijeće i kožama.

Veliki »han« — prenoćište za putnike i konje bijaše u sredini Kreševa, vlasništvo muslimana. Do svršetka 17 stoljeća bijaše jedna kafana, a od 18 stoljeća dvije, od kojih jednu držaše katolik. Kafa se je pila na



»fildžane« (male posudice), ali se kafa računala u »konak« (spavanje), ako se je prenoćilo u »hanu«. »Konak« je bio »m a r i j a š« (2 novčića), pa »20 p a r a« (4 novčića), dok nije skočio — na »g r o š« (8 novčića)! Tokom vremena bijahu i 2 »hana« sa katoličkim vlasnicima.

Prvotno bijaše samo jedna privremena krčma, koju je povremeno, t. j. sezonski do »korizme« ili posta pred Uskrs držao neki pravoslavac iz Hercegovine. Polovicom 18 stoljeća bijaše stalna krčma, vlasništvo Kreševljaka — katolika, ali u sporednoj ulici — Rijeka zvana. 18 stoljeće ima 2 krčme, da se dalje penje broj pod austrijskóm upravom. Krčma je imala svoje mjerilo: rakija se je naručivala i pila na čaše (po prilici 1 decl.), a vino u »bukarama« od zemlje — »mala i velika bukara«. Kreševljaci nisu poznavali niti poprimili muslimanski običaj »akšamluka« — svaku večer stanovitu mjeru rakije popiti uz »m e z u« (jelo), nego su pili subotom na večer i nedjeljom po podne, te prigodom svetaca ili zgoda kao pira. Tek su bila obligatna tri dana, da se »zapiju« t. j. veći dio dana da pomalo piju i napiju se, a to je treći dan Božića, sv. Katarina — patron crkve i završetak radova u rudarstvu, treći dan Uskrsa — kao početak rada u ru-

darstvu i talioničarstvu, te onda »P o k l a d i« ili »K a r n e v a l«. Tu pokladnu slavu nije uništio ni najveći progon turske vlasti: U Kreševu se je »pokladovalo« sve u šestnaest, tako da su muslimani redovito pitali: »K a d a ć e d o ć i o n i v a k a t, k a d a v l a s i p o b u d a l e?«, jer se je onda pilo i mačkarade priredivalo. Glede pića bijaše strog »a d e t« (običaj): par puta u godini smjeli su momci preko 20 godina, da se ponapiju vina u privatnoj kući, a u »m e h a n u« (krčmu) smio je doći iza ženidbe, kada je »s t e k a o« prvo dijete! Za muslimane, koji su »k u l a n i s a l i« (pili) bila je posebna »o d a j a« (soba) pristupna i pozvanim katolicima. Pred Božić — uz post, a naročito uz post pred Uskrs »b a c a l o s e j e p i ć e i č i b u k« (t. j. prestajalo se piti i pušiti). Zabava i »mehane« i »kafane« bile su narodne gusle uz junačku pjesmu, a »saz« i »šargija« za pjesme »momačke i djevojačke«. Narodni su guslari pjevali svoje pjesme prema konfesiji, te ako je guslar »katolik« isječe sve »Turke«, a ako je musliman — guslar »isječe i poveza sve Vlahe!« Dobar guslar ili tamburaš bi čašćen i od »h a n d ž i j e« i od »k a f e d ž i j e« i od »mehandžije«, a nisu izostajali ni »meraklije« (ljubitelji) pjesme.



## PAZARNI OBIČAJI

Kreševo je imalo za turske dobe prvotno »p a z a r« (pijacu) nedjeljom, pak se je to kao i u ostaloj Bosni na molbe crkvenih vlasti prenijelo na ponedeljak, a mnogo kasnije na subotu. Sve vrste žita prodavale su se i kupovale na »k u t i j u«. To bijaše drvena okrugla posuda na vrhu željezom okovana, da se ne može podrezati i varati. Sva druga roba prodavala se je na »t e r e z i j u« ili »k a n t a r«. Jedinice »k u t i j e« jesu: »kutija« (oko 10—12 oka) »čerek« (2 kutije oko 20—25 oka), »šinik« (80 oka i »tovar« (100 oka). »T e r e z i j a« je mjerilo od »d r a m a« do »o k e« i »j u n g e« (oka i pol). »K a n t a r« je mjerio veće i teže stvari, a imao je 2 strane: »l a h k u« do 20 ili 25 oka, te »t e š k u s t r a n u« do 100 i 200 oka. Dvije vrste »k a n t a r a« bijahu: »m a l i« i »v e l i k i« t. j. prema većem mjerenju »o k a«. Mjera za duljinu bijaše »a r š i n«, a u domaćoj upotrebi »lakat« (rif) t. j. jedan omotaj platna ili bilo od čega od dlana preko lakta do dlana. Bijahu i posebne mjere za dragocjene kovine ili lijekove »bogde«, a posebne mjere za neke vrste robe kao svijeće od loja, smolu, prodaju sjemenja, lučevine[1]) i t. d.

[1]) Svijeće: 1 velika i 2 male, 2 velike i 3 male; loj: mali i veliki prijetop; smola na kuglove; sjemena na lule; luč na snopove.

## OBITELJSKA I RODBINSKA ZAJEDNICA

Vlastita kuća bio je ideal svakoga obrtnika u Kreševu. »N e j m a n i k u ć e n i k u ć i š t a!« — pa to je značilo »b e z i m e n a č o v j e k a!« A obitelj značila je i ponos i svetinju! »K u ć a« u prenesenom smislu redovito se i rabilo, a ne riječ »obitelj« n. pr.: kuća Kopića, kuća Bana, Šerkića, Olovčića i t. d. Zato se veli: »Š t a T i v e l i k u ć a« t. j. obitelj. Prema tome udešene su i one druge usporedbe: »N e m a v e ć e g a p a k l a, o d h r đ a v e k u ć e!« ili »N i v e ć e g a b l a g a, k a d s e k u ć a s l a ž e!« Vrhunac značenja dala je ona poslovica: »K u ć n i p r a g n a j v e ć a j e p l a n i n a!« a to znači: tko pljune na kuću — pa tomu ništa dobro ni sveto nije; tko jednom ostavi kuću i pleme, taj se gubi redovito u »nepoznato iza najveće planine!« Ali ima nešto i prenesenoga smisla u riječi »kuća«, tako: »T e š k o k u ć i, k o j a s e ne d i m i«, a znači izumrla je ili izumire; ili »N e j m a k u ć e, a d a s e u n j o j n e d i m i!« — znači, da svugdje ima pomalo svađe i nevolje, ali valja snositi.

Glavar kuće zove se »k u ć n i d o m a ć i n« ili samo »domaćin«. »Domaćin« je otac ili stric, a zna se i birati dogovorno, pa prema



općem dogovoru i mijenjati. Drugačije njegova domaćinska služba jest doživotna. U »kući« je sve zajedničko, osim »suknenih« i »prtenih« haljina, što posebno svakome pripada i obnavlja se redom. »S a n d u c i s a p r t e n i n o m i o s e b i n o m« (nakitom ili kakovom naročitom svojinom) pripadaju svakom oženjenom paru. »P r e k o p a t i i l i k o p a t i ž e n i n e s a n d u k e« — bijaše sramota za svakoga muškarca. »Prteninu« je držala svaka žena u svojim sanducima, dok su ostale haljine visile na »ljenci« ili »s r g u« u sobama. »S r g« je duga motka obješena na uže pod stropom grede, a tik samoga zida sobe. Kućno posuđe bilo je zajedničko, te bi kod diobe svaka žena uzimala, što je donijela kod udaje, a »b a b o v i n a« se je dijelila po glavama. Domaćin je imao kućnu potrošnju podmiriti bar za 7 dana i to se zvalo »h e f t a l u k«, dok bi se na jesen podmirivalo za dulje vremena. Od žena jedna je »m a j a« t. j. koja sprema hranu i vodi račun o inventaru živežnih namirnica. Druge žene naizmjence tkaju, predu, vezu, kroje i šiju. Oženjeni muškarci od vremena do vremena »s v i đ a j u r a č u n« t. j. starješina polaže račun o potrošku i čine međusobni savjet o radu. Kada se dječaci »z a m o m č e«, a djevojčice »z a c u r e« do-

maćin se brine za nova odijela. Obično se vode kućni razgovori i brige brinu po večeri u zajedničkom malom sijelu. Stranac ne smije znati tih briga, jer »tuđa ruka ne češe svraba!«.

## RODBINSKI ODNOSI

Druga jača veza jest — rodbinska veza. »Rod« i »rodijak« jesu prvi iza »kuće«. »Teško onome, koji nejma rodijaka!«. Rod se dijeli »po debeloj krvi« ili »po muškoj lozi«, te onda »po tankoj krvi« ili »ženskoj lozi«. Po prvoj rodbinskoj vezi zovu se »rodijaci«, a po drugoj većinom »prijatelji«. »Domaćin« je smio u kući i sve mlađe »rodijake« za kaznu udariti, dok je »djed« smio na svakoga »svoj ćibuk potegnuti«.

Treći oblik jače veze jest »kumstvo«, »jaranstvo« i »pobratimstvo«. Sve je to jednoga »kalibra«, a da bi se moglo graduirati! »Kumstvo« se je sticalo prigodom vjerskoga obreda, dok je posebno bilo »striženo kumstvo«, koje se je sticalo rezanjem kose i to po prvi put kod djece. Kako su se kod »striženoga kumstva« uzimali i inovjerci, to su bosanski biskupi - vikari to zabranjivali i tako je to uglavnom izčezlo. Pred 20 godina meni je poznat zadnji slučaj »striženoga kumstva« na selu Bukvi između jedne katoličke kuće i muslimana, »jer su im djeca mrla, pa da promijene kuma!«. »Jaranstvo« se stiče od mladosti, a »pobratimstvo« većinom u nevolji. Za »kuma, jarana ili pobratima« ginulo se je kao i za »kuću!«.

Opće zajedničko imanje zove se »djedovina«, a užega pojma »očevina, ćaćevina ili babovina«. »Rod« i »pleme« bili su ponosni na svoj podmladak — »mladež«, »mlađariju«, te su ih zvali »koljenovići«. Tim više, ako su se istakli u radu, poštenju i dobru glasu!

Onaj, koji se je »priženio« t. j. oženivši ženu nekoga roda, pa prišao u kuću njezine rodbine, to se je imanje zasebno zvalo: »ženevina«.

## KUĆA

Kreševske kuće građene su većinom na sprat. Donji dio od kamena, a gornji od drveta ili od »pletera« t. j. drvo isprepleteno šibljem ili »dizma« t. j. drvo do drveta sastavljeno, te onda u oba slučaja omal-

tana izvana i iznutra. Donji dio kuće čini jednu ili dvije »m a g a z e« — prostor za razne potrebštine.

Većina kuća ima drvene stepenice »š k a l e« sa ulazom na »d i v a n a n u«, koja je otvorena i sa »l j e n k o m« duž iste (dugo tanko drvo) za sušiti rublje ili zračiti odijela. Takav prostor zatvoren kao predsoblje zovu »a r a l u k«. »K u ć a« se naročito zove srednji dio zgrade, gdje se jelo gotovi. Sobe dijele na: »s o b a«, »s o b i c a«, te na »u d ž e r u« — spremnicu za jela i životne namirnice.

Soba ima uz zemljanu peć svoj »s o b n i d o l a f« (zidni ormarić), »p o l i c u« ispod greda, te »s r g« za haljine i »č i v i l u k« za vješanje odijela. Ukras sobe jesu svetačke slike, ogledala i koji predmet oružja. Strop je od drveta »š i š e« ponekada ukrašeno rezbarijom, te je bilo i vrata rezbarijom ukrašenih ili od komadića drveta u geometrijske figure složenih. Preko dana soba je zastrta ćilimom ili širokom »p o n j a v o m« otkanom od komadića raznih platna. »K u r d e l e« su uski platneni pokrivači za pod preko sobe ili kuće, a rađene od neuporabivih platnenih ostataka. Prekrivena soba duž zidova ukrašena je »p i r l i t a n i m« jastucima. Duž bliže strane sobnih vrata stoje



prekriveni »s a n d u c i« puni ruha i prtenine, a tu se čuva i zlatnina i srebrenina. Kućni novac čuva domaćica u svome »sanduku«. Bogate i jače zadruge imale su posebne drvene sanduke za novac — »č e k n e d ž a« zvane.

## KUĆNI UREĐAJ

Svaka kuća ima ograđeno dvorište — »a v l i j u« spremu za drva i ljetnu kuhinju: ako je otvorena zove se »s a d r m a« i tu je velika »k r u š n a p e ć«, a ako je zatvorena zovu — »m u t v a k«. Tu se ljeti i jede.

Sve što kuća treba naziva se »k u ć n i u s t r e b«. Poseban je pribor »udžere«: »n a ć v e« — za kuhanje kruha, »v a r i ć a c i« i »u l č e c i« za brašno i »j e r i š ć e« — rezance, »k a š u n i« za žito, »l u k o - t u c n j i«, »v r č v e« za maslo ili pekmez, »b r d a c i« za pića, »a r a n i j e« — veliki kotlovi i »p a r e t i j i« kotlovi itd.

U kući je ognjište, a okolo kuće poredani su »s a h a n i« (bakreni tanjuri), »t e p s i j e« i »t e p s i j e - d e m i r l i j e« (šarane), »đ u g u m i« — veliki bakreni sudovi za vodu, »i b r i c i« — sudovi za vodu na cijev, »t e s t i j e« — vodeno obojeno suđe i »b r d a c i« neobojeno vodeno posuđe.

»S i n i j a« je častan predmet kućanstva; sa iste se jede ili ako se »j e r i š ć e r a z v i- j a«, pak se opet nalazi u službi »B o ž j e g a n i m e t a« (dara)!

U par kuća poodavno sam vidio još i »s e p e t« za haljine, samo je nešto drugačiji i ljepše opleten, a služio je za pohranu odijela i visio je o zidu. To je ono kada se junak oblači i narodna pjesma pjeva:

»Primače se srgu i sepetu,
te udara na sebe odjelo!«

## DUŽNOST KUĆE

»R a d i t i z a k u ć u« — to je obaveza za sve. »T o j e d u ž n a k u ć a d a t i!« jest pradavnim pravilima uglavljeno: što i kako kuća ima učiniti! Najveće je pravilo bilo: »D o g o v o r k u ć e n e r u š i!« Taj se »dogovor« — gdje ima više muških glava ili žena od braće, stričeva i t. d. — redovito obavlja po večeri.

Momci i djevojke, kada se »z a m o m č e« ili »z a c u r e« jednako se »g i z d a j u« (nova odijela primaju); žene dobivaju jednovremeno ili ako hoće što drugo tada i to u istoj vrijednosti. Oženjeni muškarci znaju malo i pregoriti, »samo neka je ženama pravo«. Djeca moraju biti sita: »u d r i d j e c u k o m a d o m (kruha) u g l a v u!« — a odijevanje prema potrebi. Najmlađa žena prva ustaje i loži vatru, dok svaka noseća žena ima nešto više pažnje i razne želje glede jela nastoje se ispuniti: jer postoji duboko vjerovanje, ako žena u tome stanju što zaželi i ne dobije, pak se u taj čas dotakne bilo kojega dijela tijela, na istom dijelu tijela ostat će znak u novorođenčetu u onom obliku, što je poželila.

Kućna je dužnost: kumovati kod krštenja ili svatbe (prema rodbinstvu ili obavezama); davati »m o b e« (radnu snagu) za potrebe zajednice kao: graditi kuću, kovačnicu, mlin, kopati mrtve. U tu dužnost spadaju: obaviti slave, »rod« ili »gosta« primati u kuću na stan i hranu.

»K u ć n a č e l j a d« ili »u k u ć a n i« imaju prava i dužnosti, te se zovu: »j e d n o- k u ć a n i«.

Dužnost starješine jest, da nedeljom ujutro iza »ručka« (oko 8—9 sati) svima »u k u- ć a n i m a«, koji su ženjeni (t. j. i muškarcima i ženama) dadne po koju paru, a momcima nešto manje, za trošak ličnih nahođenja.

## MLIN

Kakogod u Kreševu mora svaka veća kuća imati svoju »k r u š n u p e ć«, tako mora imati i svoj »mlin«. Svi kreševski mlini jesu duž riječice Kreševčice. Redovito nitko nema cijeli posjed mlina, nega ga imaju na udjele t. zv. »r e d o v e«. »R e d« znači vrijeme od 24 sata; »p o l a r e d a« znači dan ili noć, prema nedjeljnoj izmjeni Dionici mlina zovu se »r e d a r i«. Trošak opravka ide na zajedniček dijelove. Dijelovi mlina nazivaju se: »b e n a t« — vodena ustava, »j a z« — tok vode od »b e n t a«, »b a d a n j« — drveni pad vode do mlina. Svi se mlini pokreću na vertikalno drveno kolo sa »p e r a j a m a«. Na noćne »redove« prate muškarci žene u mlin, jer je to ženski posao. Muslimani muškarci taj posao obavljaju za svoje kuće. Tko nema svoga »reda« taj plaća »ujam« u novcu.

## DJELIDBA

Zajednica je bila poštovana i cijenjena. Ali kada se moralo »p o d i j e l i t i« nije to išlo bez bola! »D i j e l e s e« ili »p o d i j e l i t ć e s e« bila je uvijek jedna tužna novost!

Imanje se dijeli na: »p o k r e t n o« i »n e p o k r e t n o«. Dijel se naziva »p a j«. —



»O s e b i n a« ili »ž e n e v i n a« ne ulazi u opću dijelidbu. Pri djelidbi otac ili mati sa svojim dijelom priklanje se sinu, komu hoće i vole. Kako je dugo vladao »šerijatski propis« u Bosni, to se je prema njemu i postupalo. Jedino je vjerovatno ostalo po starom običaju, da se »a l a t« (kovački pribor) ili pravo na »rudarske jame« dijeli po muškim glavama. Tako se isto dijelila pšenica i grah. Pri dijeljenju najmlađi odabira »paj« i tako po redu do najstarijega.

Mnogo se je nastojalo, da se razdijele bez svađe i suda. Redovito bi se zvala dva najstarija muška člana roda, da prisustvuju djelidbi i održe pravednost i ta bi se djelidba završila svečanim ručkom ili večerom. Pred Božić ili Uskrs nije se djelidba obavljala, nego »k a d a p r o đ u s v e c i«.

## STAN

Svojevremeno bijaše »p a m u k a« malo ili nimalo. Sve bijele haljine tkale su se od lana. Zato je svaka kreševska kuća imala komadić zemlje, gdje se sijao lan ili konoplja. Tako se neka mjesta i danas zovu »L a n i š ć a« ili »M o č i l a«, gdje se je lan »močio« — topio. Kako su Kreševljaci uvijek bili čisti, a i volili se gizdati, to su »stanovi« vječ-

no lupali po kućama. Djevojka, koja nije znala tkati — imala je malu preporuku za udaju! Na »s t a n u« se tka platno — »p o s t a v«, a »k l i n č a« za ostalo, kao: peškiri, marame, jagluci, rukavi, nogavice, svitnjaci, ogrlice itd. Stan se dijeli: »u d v a n i t a« ili »u č e t i r i n i t a«. »Č e k r k« je kolovrat za »s u k a n j e« na cijevi, a »b u b a n j« šipkasta sprava gdje se »p o v j e s m o« stavi, da se od njega namataju cijevi. »P r e s l i c a« je služila za predenje konca. Gotovo platno »b i j e l i s e« za kasnih proljetnih dana tako, da se dnevno češće moči u vodu i onda suši na suncu.

## PRANJE I KUHANJE SAFUNA

Svake subote iza kako se kovači umiju do pasa, presvuku i odu u »č a r š i j u« — mora se sva kuća ribati. Sva se kuća dnevno mete, a po ručku i večeri ona prostorija, gdje se je jelo: »d a s e n i m e t n e g a z i«.

Krečnje sve kuće: izvana i iznutra, uvijek se obavlja dvaput godišnje, dok se sama t. zv. »kuća« češće kreči. Kuća se kreči krečom, a pod se »tare« (»trti«, »potrla sam kuću«) sa lukšijom od luga i ispira sa vodom. Krečenje i pranje spada na djevojke i mlade žene.



Pranje haljina obavlja se »p a r e n j e m« svako 14 dana ljeti, a zimi mjesečno. »P a r e s e« haljine u »č a b r u« sa vodom od bukova luga: »z o n o m«, »lukšijom«, a to se kasnije safunom ispira.

»V a r i t i s a f u n« je godišnji posao i kuha se od otpadaka masti, čvaraka, i loja. To se radi na način, da se uzme jedan dio lužnice spravljene od kreča i bukova luga, te se miješa sa lojem. Vari se u kotlovima, ohladen reže u kalupe i onda se suši na tavanu.

## JELOVNIK KREŠEVSKE KUĆE

Kreševski kovač i rudar radio je težak posao i zato je jeo masniju i snažniju hranu. »O b l i z a n i j a« Kreševo nije poznavalo. Jedan dio prehrane morao se je spremiti u jesen. »J e r i š ć e« ili »p i l a v« (rezance) »r a z v i j a l e« su žene u jesen, od jesenskih jaja; tada se je »t r l a t a r a n a« i spravljala »p u c a n a j u f k a«. »Bungur« se također s jeseni pravio od pšenice ili od krupna i bijela ječma. »P a s t r m a« (ovce ili goveče koje se kolje za osušiti) sprema se s početkom zime, a dijelovi džigerice, srca, glavuša i otpadaka loja kuhaju se zajedno, te se izliju u bure, gdje se drže i to se naziva

»k a v u r m a«. Kavurma se redovito daje hrgatima i momcima za ručak. S jeseni se meću i jaja u lug, da se ima preko zime.

Pored ovih običnih mesnih jela, Kreševljaci vole svoj »p i r i j a n« sa pečenom jufkom, a od pečenih mesa »p e č e n o u c r e p u l j i«. «M e s n i k o l a č i ć i« jesu pikantna delikatesa, a ražanj (Rauber-Braten) jest svakodnevna brza gozba. Pored »b u r e k a« (slanoga i slatkoga), za fine sladokusce kuva se pita »d r c b n j a č a« (od masnih crijeva), dok se »k u l j e n« (punjeni drobčići) broji u odabrana jela. Kako su Kreševljaci gurmani, vidi se po tome, da pored sve divljači, koja se jede, oni rado uživaju u »ž a b a m a«, debelim sjenicama i mladim golubovima. Naročito neki stari Kreševljaci pričali su kao «profinjeni gurmani«, da ništa slađe nema od ježa i puha, te su im se zato i rugali Fojničani:

»Kreševljaci, miši vodenjaci,
vole puha, nego kruha!«

Od bezmesnih jela voljene su mnogo »n a k o r e« (potkriža) od pogače, te kiseli kupus kuhan u glavicama kroz 2 dana, a onda hladan serviran uz bijeli luk i ulje — zvan »k o n b o s«.



Pite se »k u v a j u« (a sam rad zovu »p i t u r a z v i j a t i) od svega počev od »b u r e k a« — mesa, pa do krompira i tikve. Suha pita zove se »m a s l e n i c a«. Pita se slaže u »g u ž v e« ili naposeb u »k o k o v r c e«.

Pura se »v a r i« u dva izdanja: ako se vari u kotlu onda je »p u r a«, (zovu je i m a n d r a), a ako se vari u »t a v i« onda se naziva »g u s t o m l i v o«. »C i c v a r a« i »K a r a c o c a« jesu jela brzoga tempa spravljanja: maslac, sir i kajmak pečen u tavi.

»T i r i t - p i t a« jest pita, koja spada u »f r a t a r s k a j e l a« (»najeli smo se ko pratri«, »pratarski ručak« itd), a jest kombinacija pečene jufke močene u pileću čorbu, slagane u »tepsiju«, u sredini pileće ili kokošije meso, a iza kako se je to zapeklo, prelije se kiselim kajmakom sa utucanim bijelim lukom.

Puževe su jeli rijetko, a žabe samo »korizmom«. Riba se jede: na ugljenu pečena, pod »s a č o m« u tepsiji pečena ili pečena na tavi, te kuhana na »slanoj vodi«.

Kruh je bio raznolik: »pšeničan, ječmen, kukuruzan, prosen, zoben; »prosen i zoben« za nevolju. Redovito se je u Kreševu rabio

ječmen kruh i zvao se »j a r a«. »S a m u n« i »p o g a č a« spadali su na svečanu »s o-f r u«. (»Sofra« vele ne samo za postavljeno jelo, nego i za prosjedale, koji jedu; zato se i veli: »n e d i v a n i s v a š t a z a s o-f r o m!«, a »s i n i j a« zovu samo onaj drveni stolić). Kruh je redovito »u k v a s«. Kako su negda bili dugi postovi, a i radnici su kruh nosili na razne poslove, to se je mnogo gledalo, da kruh bude dobar, bijel i tečan. Kruh se dijeli tehnički ovako: kruh, kolač (manji kruh) pogača, kovrtanj i lokum (pecivo); kruh iz krušne peći i kruh »iz pod sača« (tu se najrađe peče pogača ili kukuruza).

## DJECA

Porodaj u kući bila je svečana zgoda. Tu su uvijek svečane »b a b i n e«. Na »babine« idu žene. Bliži rod i kuma. Po mogućnosti »kumstvo« se čuva, t. j. kuće koje su se skumile, ne mijenjaju kumstva, te se to kumstvo broji »u petero«, »u devetero«, a znao sam i za »četrnaestero kumstvo«. Na »babine« se nosi: pita i pogača, te boca rakije; najbliži rod i kuma povrh toga nose nešto za dijete: kapice, platna za košulje ili nove pelenice. Tada bude za sakupljene i svečani ručak.



Majci djeteta i starijoj ženi (n. pr. svekrvi) donose: »p a r t o k a l« (naranču), limun ili jabuke. Kum najčešće odmah po krštenju bude u kući počašćen — drugačije sav ceremonijal »babina« ide u resor ženskih poslova!

»S t r i ž e n o k u m s t v o« se sklapa kasnije, kada djetetu narastu kosice. Tu daruje kum dijete obično novcem (dukat u zlatu), a mati djeteta daruje kuma »b o š č a l u-k o m« (košulja i gaće u novoj marami zavezano). Tada je odmah i svečani objed.

Ako slučajno ima više djece, onda je više i »b e š i k a« a u protivnom jedna »b e š i-k a« služi za svu djecu. »B e š i k e« su redovno lijepo rađene i ukrašene rezbarijom.

Da se djeca uče stajati, meću se u »s t a-l a k«. Čim pako počnu prve korake praviti, dolaze u »h o d a v i c u«. »Hodavica« je drvo, koje se okreće između poda i stropa (šišeta i greda), sa jednim drvenim pojasom blizu poda, te se kreće.

Svaka kuća u Kreševu pruža djeci priliku za igru i sport. Igre su: »k l i s«, »b i r a«, »k o l o« i »p l o k e«; kasnije dolazi »b a-c i t i s e k a m e n a«. Sport se dijeli prema godišnjoj dobi: u proljeće ići u cvijeće i hvatati žabe (za jelo) ljeti kupanje, mali ribo-

lov, branje jagoda i borovnica, te pripremanje osušenih grana i drveta za »o d l a g u« u kući; zimi klizanje po snijegu na »l i g u r a m a« (drvenim saonicama) ili »p o t k o v a m a« (isto saonice, samo željezom potkovane), te lovom na ptice: »pucanj«, »pod pletenku ili sepet«, »d l a k e« (mala »lasa« u drvu napravljena od konjske dlake), te »g r u d a n j e«.

Odraslija djeca imaju i nekoliko svojih općih svečanosti za čitavo mjesto. Na »J u r j e v-d a n«, ujutro imaju »p r o t r u b i t i n a t r u b e« kroz sve Kreševo, a tako isto i »u o č i« toga dana. »T r u b e« se motaju od vrbove ili lјeskove kore, a »p i s a k« se isto pravi od grančica tih drveta. Druga je svečanost na Veliku Subotu« pred Uskrs, kada djeca raznose »s v e t u v a t r u«, blagoslovljenu pred crkvom, po kućama i budu darivana jajima. Treća je svečanost paljenje »j a n g i j e« (velike vatre) uoči Ivan-dana. Svako »čelo« Kreševa pali svoju »jangiju«, a zato djeca vuku granje po 20 dana pred večer svakoga dana. Kod »jangija« sudjeluje sve Kreševo korporativno uz pjesmu i kolo.



## PIR

Kreševljaci su teški ijekavci! Oni ne govore: pir ili vir! Ne, oni to govore konsekventno ijekavski: »p i j e r« ili »v i j e r«. Pir je opisao fr. Struhić u svojem »P o v j e s t n i č k e c r t i c e K r e š e v a«, te je nepotrebno citirati, ali se pripomenuti mora, da kreševski pir ima dug i svečan ceremonijal: počev od »p r s t e n a« (zaruka), »s v i l e«, poziva na pir, slanja brava u kuću ženjenika od najbliže svojte, kuma i djeverova, ceremonijala u kući mlade, pa kod pira, sve dok se kum ne otprati kući, a da tada »d j e v e r u š e« operu suđe i očiste kuću! Svečani pirovi obavljali su se zadnju srijedu pred sv. Katarine — 25. studenoga i tada se svi momci vjenčavaju. Pirska slava traje 3 dana, brojeći petak, kada se po djeverušama kuća čisti, a tada imaju pravo momci doći malo na razgovor i za malo veselje peku se kesteni, po momcima kupljeni.

## UKOP

Kreševljaci su negda imali svoje vlastite grobnice u samostanskoj crkvi: svaka obitelj za sebe. Tu su bile česte prepirke između obitelji i franjevaca, te su presude dolazile čak iz Rima. Grobnice su bile kamenim

pločama razdijeljene i pokrivene. Građanske ploče imali su ili samo inicijale (B = Buzuk, Ć = Ćorić, Ch = Kristić, M = Momčinović, R = Ribičić itd.) ili su imali rimske brojeve: XV, XX, XXVIII, itd. Od 18. stoljeća počeli su se kopati u groblja kraj crkve u t. zv. »M r t v a č k o j b a š ć i«, a u 19. stoljeću u drugoj parceli zvanoj »O g r a đ e«.

Mrtvu djecu kupaju i presvlače žene. Muškarce peru i presvlače muškarci, a ženske starije žene. Smrt se smatra za redovan tok života, zato se zove svećenik pred smrt, zovu se ukućani i znanci na »halal« (oprost), sviđaju se računi sa poslom vezani itd.

»Kuća« — obitelj brine se za pokop. Svako odraslo čeljade mora imati »u k o p n e h a l j i n e«: košulju, gače, čarape, kapu ili povezač, i onda »u k o p n e s v i j e ć e«: »m u š k i u k o p« = 33 male svijeće + 4 »o d a r s k e s v i j e ć e« — za nosila, te jednu svijeću više glave, veću i deblju; a »ž e n s k i u k o p« ima 66 svijeća i sve drugo kao i kod muških K tomu dođu: 2 »m a r a m e« za »m a l i u k o p«, a 4 marame za »v e l i k i u k o p«. Te marame zovu se naročitim imenom »k r i ž i«, jer je »veliki ukop« imao tri križa (kao na Maslinskoj gori), a »mali ukop« ima tek jedan križ. Jedna marama daruje se svećeniku koji prati mrtvaca.



Grob idu kopati najbliži po rodu i susjedi. Negda se je kopalo bez sanduka ili lijesa u današnjem obliku. Za zakopavanje rabile su se »s k l o p n i c e«, t. j. tri daske u formi trokuta sa zatvorom na obje strane. Te su se daske tesale — svaka obitelj za sebe — i ostavljale su se na tavan, da se suše, jer su bile debele do 5 cm i od bukovine ili hrastovine. Iste su znali nazivati i »u k o p n j a č e«. Gotove — »s r e z a n e« — donesu se ka grobu, polože se u gotov grob, te se onda mrtvac tu smješća.

Pratnju sprovoda uvijek čine svi »e s n a f i« t. j. obrtnici istog obrta, ako je domaćin i u crkvi za vrijeme »opijela« gore svijeće istoimenoga »esnafa«.

»D a ć e« Kreševo nema, a ni spomena o tome nije u kronikama franjev. samostana Tek se »u k o p n i c i m a« (koji kopaju grob i mrtvoga zemljom prekriju) iznese odmah na groblju malo rakije, mesa ili sira, te pogača, ali to se uzme tek radi običaja.

Prehranu kuće, gdje je mrtvi slučaj, preuzima rodbina.

Prve nedjelje — za vrijeme »p u č k e m i s e« u crkvi — ima se navijestiti »Molitva« i oglasiti ovako· »O v e n e d j e l j e u m r o j e X, Y i i s k o j e o p r o š ć e n j e o d

s v e g a p u k a«, a tada sav narod osrednjim glasom odvrati: »B o g m u o p r o s t i o!«.

U ne baš odviše davna decenija, dok je i Kreševo nosilo izvrsno narodno odijelo, i onda je bila »k o r o t a«. »Ž a l o s t« za prvom rodbinom traje godinu dana, za druge pola godine, za djecom malom — ništa »jer su anđeli«. Kako je ruho bilo vezeno, za vrijeme žalosti n o s i l o s e j e s a m o b i j e l o. Kasnije, kada su pridošle u 18. stoljeću nove stvari u odijevanju, onda se je crnina rabila. Dapače su muškarci kroz 2—3 nedjelje ostajali bez brijanja i »i z v r a t i g u n j«.

»M r t v a č k i p o k r o v« jest bijelo platno. Da li se je kada povrh toga — kao što i danas čine na selima oko Kreševa — razastirao »c r v e n i š a l«, kojega muškarci omotavaju oko kape, to mi nije poznato.

Kreševska sela imaju i danas »d a ć u« većinom kod kuće.

## ODIJELO I OBUĆA

Sigurno mi je poznato prvotno odijevanje Kreševa, t. j. pred nošnjom »d i m i j a« i »p a c u l e t a«. Žene su nosile do 18. stoljeća: duge košulje, rukave i prsa »p i r l i t a n a« (na stanu vezena utkivanjem), duge gaće sa »p i r l i t a n i m« podkoljenicama,



duga »a n t e r i j a« i pas sa dugim trakama. Glavu su ženske prekrivale bijelim pokrivalom. Udate žene imale su vezenu »p o ć e l i c u« (kapu), dok su sve žene imale vezene ogrlice. Obuća je bila: svečana — »t a t a r p a p u č e«, a obična — »n a n u l e«. Preko košulje nosila se je »j e č e r m a« (kao prsluk), dok se je druga izrada gornjega odijela zvala »j e l e k« i to su bili širi i dulji rukavi u raznim varijacijama. »D u g a a n t e r i j a« većinom za zimu, »k r a t k a a n t e r i j a« za tople dane; »d u g i ili k r a t k i j e l e k« prema zgodi gizdanja. Svojevremeno vidio sam i par »d u g i h j e č e r a m a« — upravo do nogu. »Ć u r a k« krznom podšiven bio je sa malim rukavima ili bez rukava. On se je dobivao za vjenčanje i trajao je čitav život.

»Anterije« i »jeleci« izmetnuli su se kasnije u »ž e n s k e k o p o r a n e«. »Kuburije« i »saltice« jesu kasnija odijela 19. stoljeća, samo »kuburija« nešto starija.

Svečane »ječerme« imale su sitna srebrena puca sa »i l i k a m a«, a zvale su se »š e ć e r l i« jer su bile sitni filigrantski rad, dok se generalno nazivaju »ž e n s k e t o k e«.

Čarape su od vune i uvijek bijele sa crvenim šarama.

Prva žena — Ivka Karlović — oko god. 1820. obukla je »d i m i j e« i od tada postoji nošnja »dimija«, a druga nepoznata (valjda neka Begović?) katolikinja iste godine uzima manufakturnu maramu za glavu, zvano »p a c u l e«. Prekriti glavu bilo kojom krpom naziva se »o b u l i t i«. »F i n o - f e s i ć« je kasnija ženska kapa, kao i »k a l p a k« t. j. kapa sa kitama oko pola »fesa«.

Muško odijelo bilo je: »k o p a r a n«, »j e č e r m a«, »g u n j«, »č a k š i r e ili »š a l v a r e« (iz plave vune) sa »t o z l u c im a«. Pas je bio crven, a »t r a n b o l o s« kasnije uveden i to za mladi svijet. Preko pasa bijaše »b e n s i l a j« kožnati pripasač za spremu raznoga pribora: za »k e h a r u« (novčanik), nož, »h a r b i j u (drveni nabijač za pušku) i druge sitnice. »F e r m e n« je kasnija muška moda. »Č a k š i r e« se luče: na »č o h a n e« i »s u k n e n e«, te »p o t u r - č a k š i r e«. Ljetna nošnja bila je košulja sa »d ž e m a d o m« ili »j e č e r m o m«.

Gunj je od sukna sa manje ili više »g a j t a n a«. »F e s o v i« su izbili iza 1800. godine, a dotle su se nosile kape zvane »H r v a ć a n k e« ili »H r v a t k e« krojene od bolje čohe — sukna u crvenoj boji.



Koji su češće putovali, ti su imali c r v e n e k a b a n i c e od sukna sa kukuljicom.

»J e č e r m e« su urešene sa jednim, dvojim ili trojim »tokama« — krupnoga zrna i veza, srebrena ili srebro pozlaćeno.

Obuća je: visočki opanci — za obične dane, »m e s t v e« za svečane, a »k a l č i n e« (nešto kao čizme) za put i jahanje. Kovači za rad u kovačnici nosili su drvenu obuću zvanu »c o k u l e«, dok je jedna »cokula« u kovača-talioničara bila sva od željeza. Prve cipele »k u n d u r e« došle su u Kreševo 1850 g. iz Banja Luke.

Muškarci su glavu brijali i ostavljali su »p e r č i n« na vrhu glave. Do nazad 30—40 godina bijaše još par starih ljudi sa perčinom.

»Mode je bilo, ali u vrlo sporom tempu, te je mnogo prilagođivana carigradskoj nošnji. Ipak su katoličke građanke imale zajedničku notu nošnje za svu Bosnu, sa malim nijansama za Dolac i Krajinu. Kada se zna, da je prvi »zar« muslimanka iznijela na ulicu 1866 g. (Kreševljaković — »Morići«) onda se vidi tempo ondašnje mode.

Ako treba ovome pridodati još nešto oko ženskoga uljepšavanja, onda tu nabrojimo umivanje u jagorčiki, ljubicama, ružama, te

mlijeku ili namazati se »povlakom« mlijeka na večer, bila bi nabrojena uglavnom srestva kozmetike.

## PONAŠANJE — ETIKETA

Sve zgode imaju svoj »propis«, a većina i svoj ceremonijal. Općenita pravila ponašanja vršila su se strogo, inače je bio nazvat: »ć o t o«, »g u r b e t«, »h a j - h u j« itd.

Mlađi pozdravlja starijega. Pozdravi su: »Hvaljen Isus« i »Uranio«, »naspavao se«, »jesi li sustao«; za noć: »Lahku noć i Bog na pomoć!«. Božić ima svoj posebni pozdrav, a drugo je sve obično. Stari se nisu ljubili, osim na samrti ili teškom rastanku, nego su se pozdravljali prigibom glava s jednu i drugu stranu. Kako si?« ili »Kako ste?« jesu obligatni upiti.

U kuću se ulazi izuvši obuću pred »škalama«. Jedino strani gost smije u obući u kuću. Stariji se ponudi sa »stolom« (tronogom), a mladi imaju s nogu kazivati svoju svrhu pohoda.

Muški ne smiju ići u žensko sijelo — sastanak, a žene ne spadaju u »muški razgovor«. Djeca moraju biti svuda isključena.

Po redu se govori i taj govor mora biti kratak, »d a s v a k d o đ e d o r i j e č i«; nitko se ne smije »u t i c a t i« u riječ. Mišljenje se donosi p o č a m o d n a j m l a đ e g a.

Kod jela najstariji uzima kašiku, pa onda redom. Svak mora jesti ispred sebe. Jede se polahko i bez lupe. Prstima se jede pita i meso, sve drugo sa kašikom. Muškarci ulaze i izlaze pred ženama, ali u lonce i ćase ne smiju zavirivati!

Godine, sposobnost u zanatu i građanska korektnost sa primjerenim kršćanskim životom daju društvenu prednost. Stara je ta riječ: »S v a k j e g a z d a s e b i!«

Star, bolestan, dijete, žena, imaju prednost za bolju pogodnost.

Kod jela ili sijela muški su zajedno, a onda nadovezuju žene. Tu nema na parove! Kada se muški svađaju, dužnost je umiriti ih, a kada to žene čine ima se proći kao da i nijesi čuo.

Lijenost je najveći porok; lažac gori od kukavice; a nemati zanata — znači biti bezvrijedan čovjek. »N a j v e ć e b l a g o j e s t č o v j e k!« »Tko se nije ženio, taj nezna što je život«; »tko nejma djece, nezna što je radost«; »tko nejma svoje kuće, nezna što je carstvo«; »zarađen je kruh sladak!«

## PJESMA, TAMBURA I KOLO

Junačka narodna pjesma pjevana je od pojedinih guslara, a mnogo češće recitovana na »sijelu«. Pjevanje »m o m a č k i h i d j e v o j a č k i h« (naš narod nezna za naziv »ljubavna pjesma«, a »sevdalinka« je orijentalni naziv, ali ga narod nije poprimio) — pjesama, bila je dnevna potreba Kreševa. Svako doba i prilika ima svoje pjesme: preko godine pjevaju se svjetske pjesme, a uz korizmeni post crkvene pjesme, naročito »Gospin plač«; za veselje — vesele pjesme, a kod mrtvaca duhovne pjesme kao: o nebu, paklu, filozofske glose itd. Našao sam jednu zbirku pjesama u obitelji pok. Franje Miloševića — zbirka od jedno 80 pjesama, koje su pjesme pjevali naši Kreševljaci pred 80 godina. Zbirka dvostruko zanimljiva: a) što je pisana od momka Kreševljaka i b) što je zabilježena po koja pjesma još mnogo starijega vremena. Vrijedno bi ju bilo negdje u zbornicima narodnoga života izdati! Da se je u Kreševu mnogo i lijepo pjevalo svjedoči opća bosanska uzričica: »U K r e š e v u n e p j e v a j!« t. j. tu se s pjesmom i glasom ne možeš producirati!

Rekoh: pjevalo se je i kod mrtvaca, i to se je činilo u glavnom po noći, dok su bdili



uz mrtvaca. Ali to nije izvorna narodna pjesma, nego po piscima spjevani razni duhovni nauci.

Tambura je bila nužna potreba svake kuće. Znanje tamburanja i obilje tambura kazuje nam činjenica, što su negdašnji kreševski momci sastavljali tamburaški zbor od 20 tambura i to samo »š a r g i j a« i »s a z o v a«.

Violina je bila vrlo rijetka, a zna se za nekolicinu, da su i nju svirali.

»Ć a m p a r e« (»tas«) jesu sastavni dio tamburaškoga sviranja. Iste su bile jako malene i nosile su se u njedrima, ali su imale jasan zvuk.

»B u b a n j« je ciganska muzika i bijaše to ispod ponosa, te se uz njega bubnjalo samo uz poklade od namačkarađenih osoba.

Kako je kreševski svijet imao neku priču, da su Židovi Isusa izdali svirajući uz »def«, to njega nisu nigda ni rabili.

Mnogi su znali svirati na »dvojnice« ili »sviralu«, te uz »r o g« — veliki volovski rog očišćen i na vrhu otsječen sa piskom od drveta. »Fićukati« je bilo sramota: »jer se psima zviždi!«

Narodno kolo ima veliki razvoj. Prvotno su s a m o d j e v o j k e »k o l o v o d a l e«,

ili »k o l o k o l a l e«, te su pri tome pjevale, a momci su samo kraj kola tamburali. Kasnije su »k o l o i g r a l i« uz tamburu i zajedno s momcima, te i to zajedničko igranje nije bilo »z a r u k e«, nego »p r e k o j a g l u k a« t. j. držeći se kraja »jagluka«. Bijaše samo jedno »pantomimsko« kolo davne narodne zabave«, a igralo se je u dvoje: muško i žensko, bez doticaja, uvijek jedno spram drugoga igrajući, a kraj toga mimikom lica i rukom ljubavna očitovanja dajući. Taj t. zv. ples igrao se je samo na kućnom sijelu, a ja sam ga u svemu vidio dvaput, sjećajući se samo nekoliko figura ili kretnja.

Kolo bi se igralo pred mrak na dva mjesta na »Jaliji« ili na »Vrelu«, a obligatno kod »Jangije«.

## ESNAF

Jedan dio cehovske — »esnafske« predaje bio je sigurno održavan: crkveni dio cehovskih dužnosti. Bilo je nešto i u poslovnom i u građanskom životu, te je to i turska vlast poštovala; n. pr. da su po 2 »esnafska« majstora predavali tužbe ili primali naloge za cjelokupni »esnaf«; da su uvažavane pritužbe radi nejednake podjele ili kupnje materijala, te neke druge poslovne obveze.



Fojnički kovači imali su svoj »k o v a č k i p i r« — esnafsku slavu, dok za Kreševo to nije poznato — a to su ta dva mjesta u neposrednoj blizini!

Zapisnici Franjev. samostana t. zv. »T e f t e r r u f e t s k i h i l i e s n a f s k i h m i s a« imaju stalan upis tih služba Božijih na pojedine blagdane, a za označeni »esnaf«. Na nekoliko mjesta ima, kako su »rudarske družine« d a l e r u d u m j e s t o n o v c a.

## BROJ MAJDANA, RUDNICA I KOVAČNICA

»Rudnica« je talionica, »majdan« recimo valjaonica za protezanje željeza u šipke, a kovačnica ili »d u g a n j a« mjesto prerade željeza u ploče, čavle i drugo oruđe.

Broj majdana oko Kreševa bio je 21, a prema tome toliko i rudnica. Istina nigda nije radio isti broj majdana, a niti su istodobno građeni. Oko 14 majdana bilo je gotovo uvijek u radu. Uzgred budi spomenuto, da je i Fojnica imala 6 majdana.

Fr. Strukić spominje broj kovačnica — oko 60 »d u g a n j a« — kovačnica.

Uz pojedinu kovačnicu bile su t. zv. »o t u c a n e« za uljepšavanje ploča, a tu su redo-

vito po 2 radila. Uz to je bilo par bravara i puškara.

## UTICAJ DRUGIH KULTURNIH SREDINA NA KREŠEVO

Dubrovčani su davno već u Kreševu i njihov kulturni utjecaj jest najveći. To se je sačuvalo do danas. Dubrovačka pokvarena talijanština nekih naziva čuje se i danas, n. pr.: »Kikara« = šalica, »škale« = stepenice, »gabija« = krletka, »pljat« = tanjur, »mačkare«, — »Kalendora« = Svijećnica, »duganja« = kovačnica, »cokule« = obuća, itd.

Ali kasnije doseljeni Sasi dali su također svoj dio i taj je ostao u raznim imenima: Koštroman, Orman, Oberska rupa, Hagunti, šljeganj — teški čekić, tal — dio i još nekim.

Dapače — prema maticama župe, zna se, da su i kasnije dolazili neki stranci iz Ugarske. A mnogo veći broj useljavao se stalno s juga od Hercegovine i Dalmacije — većinom u sela, ali nešto i u Kreševo.

Kako je cjelokupan arhiv kreševskoga samostana izgorio u god. 1765 teško je razabrati: koje su uistinu starosjedilačke obitelji Kreševa od svih onih, koje tvrde da jesu



prema svojoj tradiciji. O Kreševu napisao je g. Skarić (Gl. Z. M. Sarajevo 1936) jednu malu radnju. Ima tu dosta jezičnoga nagađanja, ali i drugih netačnosti. Nas ovdje zanima samo ova Skarićeva tvrdnja: »I domaćeg starosjedilačkog stanovništva jedva da je bilo u 18 vijeku«. Piscu izgleda nisu poznate neke stvari: da se je pleme dijelilo u ogranke, pak da se ne zabune imali su razne »p r i i m e n j k e«, n. pr. Kristići: Jare, Brzice, Protrke i Anune; te zato pisac krivo čita: »Annunovich« kao valjda Antunović — dok su to Kristići — Anuni ili po matičaru »Anunovići«! Tako se razno nazivaju Tvrtkovići: Šaini, Senje, Rajići, Lolje i Ljolјušići; pa onda Ćorići: Matanovići, Ćore i Nikolići (po Nikoli), dok su Nikolići: Ivušići, Šimići itd.

Opća tradicija Kreševa veli, da su Bakračevići — »Elčije« najstarija obitelj Kreševa, a valjda je još živa jedna ženska glava i danas. Kako nema »Matica« pokušao sam za Kristiće napraviti jedan šljedored: uzeo sam Matice: rođenih, vjenčanih i mrtvih, pak sam kombinirao dokle mogu dovući u vremenu i vrlo sam lahko vezao sa 1600. godinom. Tako će biti i sa još 20 obitelji Kreševa. Ujedno treba znati, da su onda te obitelji bile brojne. Zna se, da je »Donje Čelo«

najstariji dio Kreševa, a tu su Kristići sa svojom ulicom, tu su bili i Elčije, tu su bili Agramići, Olovčići, Tvrtkovići itd. Znam pozitivno za neke obitelji kada su doselili, kao: Nikolići, Čondrići, Buljani, Divići, Sabljići, Budimiri itd., ali uza sve kopanje moje po tradiciji i arhivu nigdje ne doznadoh za: Elčije, Tvrtkoviće, Ostojiće, Kristiće, Agraniće, Kujundžiće, Šerkiće, Bane, Kobačiće i još neke. Jedno sigurno tvrdim. **Kreševo i danas ima i u mjestu i na selima veći dio starosjedioca stare Bosne.** Naprotiv: većina današnjih muslimana jesu vrlo kasni doseljenici Kreševa. »Džamiju« u sredini Kreševa sagradili su u 18. stoljeću, kupiv zemljište od Tomića. Mnoge su obitelji danas već izumrle, ali vidi se iz »Nekrologa« bosanskih fratara, kako su te obitelji bile i tada u Kreševu. Pisati dnevni život hrvatskoga naroda u Bosni, mučna i teška je stvar: arhivi pogorili, kronika o životu narodnom vrlo mršava — skoro nikakova, a tradiciju nije nitko pisao pred 100 ili 200 godina, te zato i mali jedan zapisak daje neku svjetlost u te dane stare Bosne. Nu dobro je sve zabilježiti, što se bar dosada saznalo, kao n. pr. srbijanska obitelj Kalafatovića starinom je iz Kreševa, odseliv



najprije u Dalmaciju, pak onda u Srbiju; Čorići u Beogradu također su iz Kreševa, a neke godine dođe kao izbjeglica iz Rusije jedan časnik i isprića kako mu je djed iz Bosne, te Fr. D. Ban utvrdi i ime i obitelj toga Kreševljaka. Zna se, da su Kreševljaci selili i u Olovo, Srebrenicu, Fojnicu, Stari Majdan i drugdje, ali gotovo nigda plemenski ne bi ta selidba, nego po koji član. Tako n. pr. tradicija veli, da su Olovčići stari Kreševljaci, tek su neko vrijeme radili u Olovu, a onda vrativši se u Kreševo dobili su to ime »Olovčići«, za razliku od drugoga dijela istoga plemena. Da su bile uopće malobrojne obitelji katol. življa u Bosni, pa to se zna iza onih velikih selitbi preko Save, ali tada Bosna i opustje, pa turska uprava poče naseljavati stanovnike sa granice Crne Gore, a fratri od Hercegovine.

Jedno je sigurno, da Kreševo kao obrtni grad i samostalne Bosne i turske okupacije pak sve do danas, nije nigda u velikim vremenskim razmacima gubilo kontinuitet opstojanja, dakako zahvaljući sve to rudarskom i željezno-obrtnom zanimanju svoga življa. I to je jedino mjesto Bosne, gdje su katolici uopće imali svoj grad kroz stoljeća povijesti, sačuvavši ga do danas!

**RAD »GRAĐANSKI ŽIVOT KREŠEVA«** rađen je prema pojedinim radovima istoga pisca, a ti su radovi slijedeći:

»Kovačka zadruga u Fojnici« (Franjev. Vijesnik — 1931).

»Nepisana povijest našega zanatstva« (Franj. Vijesnik — 1933).

»Naše četiri legende« (Franj. Vijesnik 1933).

»Rufetske mise i esnafske svijeće u Kreševu« (Franj. Vijsnik — 1933).

»Pučki crkveni napjevi u Kreševu« (Sv. Cecilija — 1932).

»Nekoliko znamenitih »regens chori« (Korišta za otomanske vlasti u Bosni« (Sv. Cecilija — 1933).

»Crkveno-narodni napjevi u Fojnici« (Sv. Cecilija — 1932).

»Didaktične basne o poljoprivredi i stočarstvu u Bosni« (iz Kreševa) — (Hrvatska Straža — 1934).

»Krsnica« — (Kalendar »Napredak« 1936 i Jugoslov. List — 1938).

»Bosanske crkve i njihovo opskrbljivanje za otomanske vlade» — (Kalendar »Napredak« — 1937).

»Narodni nazivi kovačkoga obrta u Kreševu« — »(Napredak« — 1938).

»Bosanska zvona« i »Najstarija kuća Bosne i Kreševa« — (»Napredak« — 1939).

»Dama« — Jugoslav. List — 1936).

»Tambure i ćampare u Kreševu« — (»Napredak« i »Hrvatska Tamburica« — 1937).

»Korizmeni običaji Kreševa« — (»Katolički Svijet« — 1938).

»Narodna nošnja u Kreševu« — (»Katolički Svijet« — 1937).

Drugi sitniji radovi nalaze se u mjesečniku »Napredak«.